

Post-comunism în Europa Centrală și de Est. Îmburghezire à la Cluj¹

Cristian Ioan Pop

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

Abstract: *The changes arised after the fall of the communism period from Central Eastern Europe were a good source of reflection for the ones who were interested in the way in which the communism first appeared in these areas and it was a good chance of understanding the various forms that it can have. The writings about this field are numerous ; there were approached different components of the society, either political, economical, cultural or social, but as a point of reference for this paper I chose the theory of embourgeoisment (Szelenyi, 1995), about which we know it has an important influence reported at the Hungarian space and we will try to adapt it to the Cluj space after 1989. Cluj-Napoca is a special case, because here the communism and the first business men networks followed a different path compared to the other Romanian places, precisely due to the different local context that was dominated in the first years of communism period by a nationalist party. Here appears that embourgeoisment phenomenon due to the different actual conditions that made more difficult to apply other theories, useful in the explanation of the Romanian general situation. The methodology I used is social network analysis, based on both public data processing and interviews in order to show that there is another kind of embourgeoisment in Cluj that is not based on a rural substrate inherited from communism, but on achieved and gained knowledge in order to build a local capital. The first part of the text will focus on the changes produced in Central Eastern Europe during the post-communism, the second part will rely on the changes produced in Romania during this transit period, followed by the third part that relies on the special context from Cluj sustained by examples and explanations of the local embourgeoisment phenomenon and by a conclusion where the results are presented and discussed.*

Keywords: embourgeoisment, capitalism, post-communism, business networks, interlocking directorates

Cuvinte-cheie: îmburghezire, capitalism, post-comunism, rețele de afaceri, directorate interconectate

Schimbările apărute în perioada de după căderea comunismului în Europa Centrală și de Est au constituit un bun prilej de reflecție pentru cei care erau interesați de modul în care apare capitalismul în aceste zone, precum și de înțelegerea formelor pe care acesta le îmbracă. Există o literatură vastă în acest

sens în care sunt observate și analizate diverse componente ale societății fie ele politice, economice, culturale sau sociale. Se pot lua, ca punct de plecare, textele astăzi clasice deja despre capitalismul politic (Staniszki, 1996) și putem arăta că avem de-a face cu un „capitalism fără capitaliști” (Eyal, Szelenyi,

Townley, 2001 ; Pasti, 2006 ; Petrovici, 2006). Mai mult, este util să înțelegem cum s-au transformat elitele politice în post-comunism (Kovách, Szelényi, Szelényi, 1995 ; Culic, 2006) sau chiar să vorbim despre neoliberalism (Harwey, 2005 ; King, Snajder, 2006 ; Leitner, Peck, Sheppard, 2007) ; să nu uităm schimbările apărute în sistemul economic (King, Szelényi, 2005) sau în cadrul grupurilor de afaceri (Granovetter, 1985, 2005). Vom aborda mai multe teorii care ne vor servi ca reper în lucrarea noastră, o importanță deosebită având-o teoria îmburghezirii (Szelényi, 1995) despre care știm că este influentă, raportată la spațiul maghiar. În acest text vom încerca o adaptare pentru spațiul clujean de după 1989.

Orașul Cluj-Napoca este un caz aparte, aici capitalismul și primele rețele de oameni de afaceri au urmat un tipar oarecum diferit de restul localităților din țară, tocmai datorită contextului local deosebit, dominat de un partid naționalist după 1989. Acest lucru duce la o altfel de îmburghezire dată de condițiile diferite existente, care au făcut mai greu de aplicat alte teorii utile în contextul general al României. Am utilizat ca metodologie analiza socială de rețea, cu ajutorul prelucrării de date publice și am realizat interviuri cu personaje din rețea. Vom arăta că există o îmburghezire de altă natură la Cluj, care nu se bazează pe un substrat rural moștenit din comunism (ca și în cazul Ungariei), ci pe niște cunoștințe acumulate și utilizate pentru a construi capitalismul local. Pentru a surprinde o dimensiune comparativă am ținut cont de situația din Brașov și Timișoara, dar acestea vor fi utilizate în mai mică măsură în analiză, cu scopul de a construi o mai bună imagine asupra specificului clujean. Prima parte a textului va avea în vedere schimbările produse în Europa Centrală și de Est în post-comunism. Cea de a doua parte se ocupă de schimbările produse în România în această perioadă de tranziție, urmând ca partea a treia să se oprească asupra contextului special din Cluj, pigmentat cu exemple și explicații ale fenomenului local de îmburghezire.

Despre capitalismul post-comunist european

Numeroși autori sunt preocupați de schimbările de după comunism, acordând mare atenție felului în care au apărut primele instituții post-comuniste și alianțele construite pentru a prelua puterea politică în statele est și central europene, care aveau urgent nevoie de un sistem economic și politic capabil să contribuie la scăderea incertitudinilor cetățenilor legate de noua organizare, să ajute la constituirea unei democrații capitaliste cu toate componentele ei. În Europa Centrală, în prima fază, se creează alianțe între fosta tehnocrație socialistă și membrii fostei nomenclaturi, alături de intelectualii disidenți – cazuri care ilustrează bine acest lucru fiind cele ale Ungariei și Poloniei – (Eyal, 2001 ; Szelényi și King, 2005). În opoziție cu acest punct de vedere, în Europa de Est aceste alianțe nu au rezistat mai mult de o lună, producându-se un clivaj între membrii alianței care au preluat puterea, la guvernare fiind numeroși foști membri ai nomenclaturii și tehnocrați. Contrabalansul era constituit din cei care se împotriveau fostului regim, disidenții, și oamenii care au fost marginalizați în perioada comunismului – acest fenomen petrecându-se mai ales în România după cum observa Culic (2006).

Potrivit lui Stark (1996), acest capitalism este construit „cu ruinele socialismului”, și nu „pe ruinele” acestui regim, mai exact sunt redistribuite, pentru a fi utilizate, resursele existente în comunism, ca răspuns la întrebările practice (legate de noul sistem economico-social) ce apar după căderea comunismului. Putem construi o tipizare a diferitelor forme de capitalism, astfel că Szelényi și King (2005) au propus o conceptualizare a capitalismului post-comunist după cum urmează : 1) capitalismul „de jos” pornește de la sectorul agricol și este specific unor țări precum China sau Vietnam, unde Partidul Comunist a reușit să își mențină monopolul politic ; 2) capitalismul „de sus” e un fenomen care apare mai degrabă în țările Europei de

Est (România, Rusia, Ucraina etc.) unde se încearcă transformarea unei economii bazate pe proprietate publică într-una bazată pe proprietate privată, prin „terapia de șoc” care implică liberalizare și privatizare rapidă (teoria neoliberală) sau prin vouchere oferite cetățenilor și angajaților din întreprinderi pentru a deține o parte din firmă, prin așa-numitele scheme de privatizare MEBO (Management Employee Buyouts); 3) capitalismul „din afară” este caracteristic mai degrabă țărilor din Europa Centrală, reprezentativă aici fiind Ungaria, unde se creează instituțiile pieței prin atragerea investitorilor străini care aduc capital și restructurează firmele și întreprinderile. În acest caz, capitalul străin este mult mai important decât cel autohton, deci invers, comparativ cu acel capitalism „de sus”, unde se încearcă privatizarea prin forțe proprii, iar investitorii străini sunt ținuți, cel puțin în faza inițială, departe datorită politicilor statului, lucru foarte bine observat de Pasti (2006).

Petrovici (2006) constată că în țările post-comuniste nu există o burghezie economică, în adevăratul sens al cuvântului, întărind astfel argumentul lui Eyal, Szelényi și Townsley (2001), care au formulat sintagma, binecunoscută astăzi, de „capitalism fără capitaliști”. Conform acesteia, nu putem vorbi de o burghezie în adevăratul sens al cuvântului deoarece din aceasta făceau parte oameni cu putere economică limitată, care în primii ani de după comunism au inițiat afaceri preponderent în domeniul comerțului mic și mijlociu. Această așa-zisă burghezie economică a întâmpinat mari dificultăți din cauza lipsei capitalului și a capitaliștilor care au fost subvenționați de stat încă o bună perioadă, pentru a-și putea menține afacerile (Pasti, 2006). Atunci, putem să ne punem următoarea întrebare: cine au fost cei care au avut cele mai multe beneficii de pe urma capitalismului apărut în perioada post-comunistă? În această privință Staniszki (1999) arată că tehnocrații, foștii directori ai întreprinderilor socialiste și-au reprodus statusurile în această perioadă prin convertirea capitalului social (politic) și cultural în capital

economic, deoarece aceștia conduceau întreprinderile, fără a fi însă și proprietarii lor (în majoritatea cazurilor), pe baza aceluși „know-how” managerial. Aceștia erau cei care știau cum trebuie conduse și cum funcționează fabricile.

Pe de o parte, teoria reproducerii elitelor, ca și cadrul conceptual mare, face referire la transformarea foștilor membri ai nomenclaturii socialiste (fosta birocratie sau tehnicieni) în burghezie proprietară în procesul de tranziție de la comunism la capitalism. Este o teorie deosebit de influentă la nivel est-european prin contribuțiile lui Elemér Hankiss (1995), Jadwiga Staniszki (1999), respectiv Erzsébet Szalai (1999). Staniszki a propus teoria capitalismului politic prin care fosta nomenclatură și-a utilizat capitalul politic pentru a obține capital financiar (Szelényi, Szeleny și Kovách, 1995). Pe de altă parte, teoria circulației elitelor consideră că tranziția spre post-comunism a dus la o schimbare structurală în vârful ierarhiei de clasă: sunt recrutați alți oameni pentru poziții de comandă și control pe baza unor noi principii (Szelényi și Szelényi, 1995). Aici se încadrează și teoria îmburghezirii a lui Iván Szelényi (1995), o teorie concurentă a capitalismului politic.

Pentru a înțelege mai bine cazul Clujului, trebuie întâi să ne familiarizăm cu contextul maghiar de la care pornim. Astfel, Iván Szelényi, apud Csige (1998), considera că transformările care au avut loc în istoria recentă a Ungariei pot fi cel mai bine sintetizate prin conceptul de îmburghezire. Între îmburghezire și ruralitate există o legătură puternică, astfel că economia rurală este cel mai ușor de transformat în economie de piață și întreprinzătorii de aici devin cei mai eficienți catalizatori ai îmburghezirii. Acest fapt se datorează activității masive în economia privată („secundară”) din perioada comunistă și răspândirii structurilor la scară mică și mare de producție mai puternic orientate spre piață decât în economia urban-industrială, această economie rurală fiind în exteriorul economiei socialiste (Kovách, 1998).

Îmburghezirea se leagă astfel de micii antreprenori privați, tolerați de regimul comunist, care au alcătuit „economia secundară” (toate activitățile economice private mai mult sau mai puțin legale, aflate în exteriorul structurii de proprietate și control a statului socialist). Aceste activități economice sunt mai degrabă specifice mediului rural, agricol și apar în sectorul de muncă intensivă care folosea capital redus și care producea în mod primar pentru consumul direct. Se poate spune că economia secundară a fost un fel de „antrenament” pentru noua elită economică deoarece oferea experiență în luarea independentă a deciziilor economice, disciplina lucrului sub constrângeri bugetare și legarea producției de comerț (Róna-Tas și Böröcz, 1995). În perioada post-comunistă acei indivizi care ocupau poziții modeste în economia informală comunistă au reușit să își mobilizeze capitalul acumulat și au devenit antreprenorii de succes ai noii epoci, lucru mai degrabă valabil pentru cazul Ungariei.

În cadrul acestei lucrări vom utiliza preponderent teoria îmburghezirii (din cadrul mai larg al teoriilor circulației elitelor) pe care o vom reinterpretă pentru contextul local clujean, alături de care va fi utilă și cea a capitalismului politic pentru cazul mai general al României, acestea fiind utilizate în explicarea situațiilor din România, respectiv Cluj. Reproducerea elitelor cu teoria „capitalismul politic” reprezintă reperele teoretice cel mai des folosite pentru a explica perioada de tranziție post-comunistă din Europa de Est; putem spune, alături de I. Széleányi și S. Széleányi (1995), că indivizii aflați la conducere nu s-au schimbat, s-au schimbat doar principiile după care aceștia își legitimează autoritatea. Astfel, dacă ne referim la mobilitate, urmând sugestiile lui Szalai, cei care s-au bazat exclusiv pe capitalul politic pentru menținerea puterii și privilegiilor lor (foștii membri ai nomenclurii) cel mai probabil vor avea o mobilitate descendentă, pe când cei cu un capital cultural și politic puternic (noi membri ai tehnocrației care sunt bine educați) sunt mult mai bine poziționați pentru a obține privilegiile în economia capitalistă și

nu înregistrează trasee descendente. În discuția despre capitalismul politic Róna-Tas și Böröcz (1995) în Staniszkis (1999) arată că prezența nomenclurii în noua elită economică se datorează faptului că aceasta își folosește capitalul politic pentru a manipula regulile de achiziție și a scădea prețurile proprietăților de stat ca mai apoi să le poată achiziționa. De asemenea, Hankiss (1995) arată importanța legăturilor de familie în mediul economic, astfel că membrii de top ai partidelor politice din fosta nomenclură își ajută familiile să deschidă întreprinderi private de succes. Mai mult, vom ține cont de reperele teoretice pentru a putea vorbi, în cazul noilor capitaliști, despre capital social de *bridging* sau de *bonding*, prin urmare capitalul social *bonding* apare definit ca reprezentând legăturile între oamenii care sunt similari în ceea ce privește etnicitatea, vârsta, clasa socială, sau orice altceva, în timp ce capitalul social *bridging* este constituit din legături care trec dincolo de diferite clivaje sociale (Putnam, 2004).

România post-comunistă

România postsocialistă reprezintă mai degrabă un teritoriu unde se poate aplica teoria „capitalismului politic” conform căreia deținătorii unor funcții importante în partid în perioada comunistă au reușit să își mențină puterea și influența. Mai mult, au fost capabili să transforme acest capital politic în unul economic, care a devenit foarte important în capitalismul post-comunist. Astfel au fost folosite diferite politici de instituționalizare post-comunistă, înțelese ca procese de dezvoltare și transformare a instituțiilor și a mijloacelor prin care puterea este exercitată, menținută și extinsă și care, de asemenea, servesc la avansarea intereselor stabile ale unor grupuri particulare. Un astfel de interes era existența unui stat suficient de puternic pentru a putea apăra capitalul domestic împotriva „jucătorilor” din exterior, dar, în același timp, suficient de slab încât să depindă de legăturile corporative ale capitaliștilor de

nomenclatură (autohtoni) (Staniszki, 1999). În contrast avem câteva țări ale Europei Centrale, precum Ungaria, Polonia și Cehia, unde se aplică mai degrabă teoria circulației elitelor deoarece aici apar alți oameni în pozițiile-cheie de comandă. În plus, capitalul străin are aici un rol mult mai important.

În încercarea de a observa care sunt schimbările apărute în România în primii ani de după 1989, precum și modul în care au influențat acestea societatea, este util să pornim prin a lua în considerare lucrurile expuse de Culic (2006), conform căreia primul guvern român ales după 1990 s-a confruntat cu două probleme: forma statului, care a devenit până la urmă unitar național, și tipul guvernului, aici fiind vizibilă importanța structurii valorilor sociale, atitudinilor și intereselor elitei politice în procesul de tranziție spre democrație. O scurtă incursiune în istorie ne arată că în 1991 cade guvernul FSN și apar probleme în partid între susținătorii lui Ion Iliescu și cei ai lui Petre Roman, ca rezultat apare FDSN condus de Iliescu, iar FSN rămâne sub comanda lui Roman. Aceste partide de la putere au avut ca membri majoritari absolvenți de școli tehnice, numeroși membri ai nomenclaturii și tehnocrați. În opoziție se aflau PNȚCD și PNL, cu membri absolvenți de școli umaniste și legale și, în plus, disidenți și marginalizați ai fostului regim (Culic, 2006). Putem remarca clivajele dintre putere și opoziție pe toate palierele. Acestea existau și la nivel european, lucru confirmat de Petrovici (2006), care sesizează o diferență importantă în natura relațiilor pe care le aveau între ei actorii politici ce ocupau poziții în fostul regim și relațiile pe care le-au avut cu actorii politici emergenți după căderea sistemului comunist. Astfel, puterea a fost formată într-o primă fază din alianța birocrăției disidente cu inteligența tehnică, iar opoziția avea în cadrul ei alianța inteligenței umaniste cu profesorii. Din 1992 apar partidele naționaliste PUNR și PRM care sunt cooptate la guvernare, iar în 1996 ajunge la guvernare CDR, urmată în 2000 de PDSR. Aspectele interesante de observat sunt cele legate de modul în care se schimbă

profilul școlar existent la conducere. Aici Culic (2006) sesiza că a apărut o tranziție dinspre științele umane înspre cele tehnice, mai mult „învingătorii” tranziției par a fi antreprenorii din fosta nomenclatură tehnocrată, ce ar putea să se constituie în clasa noilor capitaliști care vor forma economia de piață, acest lucru fiind un bun argument pentru a susține teza capitalismului politic. Putem adăuga faptul că în rețelele din Brașov și Timișoara² sunt vizibile și legături de familie bine reprezentate, ca un indiciu în plus pentru a susține teoria reproducerii elitelor în România.

Astfel, aflăm cum s-a realizat „terapia de șoc”, adică privatizarea și crearea unei piețe libere cu autoreglarea prețurilor. Pasti (2006) argumentează că pentru început s-a creat o clasă de comercianți destul de bogată, dar nu s-a reușit crearea unei clase de capitaliști, deoarece acestora le lipsea capitalul și nu puteau să preia marile întreprinderi de stat care s-au scos la vânzare ca strategie rapidă de privatizare. Soluția a fost găsită prin oferirea unor subvenții importante celor care achiziționau aceste firme mari de stat, astfel că, între 1997 și 2002, capitalismul românesc are o ascensiune rapidă. Totuși acest proces nu putea să dureze foarte mult; odată cu începerea negocierilor de aderare la Uniunea Europeană apare concurența străină pentru capitaliștii români. Capitaliștii occidentali ajunși pe piața din România au urmărit separarea capitaliștilor autohtoni de sprijinul lor politic și administrativ, precum și aducerea lor pe piață pentru a le putea face concurență, urmând să le „atace” sursele de finanțare dintre care cea mai importantă fiind dată de arierate (care constau în obligații financiare ajunse la scadență și neachitate către stat, în cazul nostru) (Pasti, 2006). Observăm astfel că România reprezintă mai degrabă un caz de capitalism politic (reproducere a elitelor), șansele de convertire aici a capitalului politic în capital economic fiind destul de mari. Acest lucru o face să fie mai puțin asemănătoare cu țări ale Europei Centrale, precum Ungaria, unde putem spune că se schimbă,

mai degrabă, oamenii ajunși în poziții de conducere în perioada post-comunistă față de cea comunistă. Ne putem întreba în cele ce urmează cum se încadrează orașul Cluj-Napoca în acest context.

Date și metode

Datele utilizate în această lucrare se referă la firmele cele mai performante din punct de vedere economic (măsurat în special prin cifra de afaceri) din cele trei orașe, prin urmare avem pentru Cluj-Napoca – top 612 firme, pentru Brașov – top 500 firme respectiv, pentru Timișoara – top 468 firme. În acest scop au fost achiziționate datele publice legate de acționariat și cifre de afaceri de la Borg Design – o companie cu capital privat – ale cărei principale activități sunt dezvoltarea și distribuția de software, precum și consultanța în tehnologia informației cu o bază de date de peste 770.000 de firme active în România³. În urma prelucrării datelor cu ajutorul analizei sociale de rețea⁴, am restrâns numărul la cele 300 de firme cu cea mai mare cifră de afaceri din mai mulți ani consecutivi începând cu anul 2000, iar apoi pentru aceste firme am folosit datele despre acționariatul lor în anul 2007. Așadar, este vorba despre o analiză transversală, realizată pentru un moment dat în timp, și nu despre una longitudinală. În continuare am alcătuit câte o bază de date pentru fiecare oraș, în care am urmărit să surprindem legăturile de proprietate dintre firme, mai exact suntem interesați de persoanele care dețin mai multe firme, sunt în conducere sau sunt acționari la mai multe astfel de firme sau fac parte din grupurile de oameni de afaceri care le controlează. Pentru analiza datelor am utilizat UCINET pentru a genera grafice și tabele sugestive privind lucrurile precizate mai sus. Datele pentru Timișoara și Brașov au un rol secundar pentru a putea oferi o dimensiune comparativă, urmând ca accentul să cadă pe Cluj sub forma unui studiu de caz. În plus, pentru interpretare ne va fi foarte utilă teoria grafurilor⁵. Mai mult, am luat în considerare și

câteva interviuri cu anumiți oameni de afaceri din rețeaua clujeană, neavând totuși la dispoziție această resursă și pentru rețelele descoperite în Timișoara și Brașov. Am formulat câteva întrebări de cercetare în funcție de care ne vom orienta demersul în această lucrare și care vor servi ca repere în analiza datelor. Ne-am propus să pornim de la întrebarea: cum s-au format directoratele interconectate?, ca apoi să vedem care sunt personajele care fac parte din ele și cum afectează acestea economia locală? O chestiune deosebit de importantă aici este dată de rețeaua cea mai mare de oameni de afaceri din fiecare oraș. Astfel suntem interesați de modul în care arată componentele principale ale rețelelor din fiecare oraș și, mai mult, ne putem întreba dacă sunt aceste componente principale utile în explicarea mediului de afaceri local.

Specificul clujean

După 1989, administrația locală a fost preluată de un partid naționalist care prin politicile sale a blocat capacitatea de convertire a capitalului politic în capital financiar întrucât urma o politică diferită, pe considerente etnice și se afla într-o relativă izolare față de capitala cu orientări social-democrate. Datorită protecționismului economic venit pe linie politică, în Cluj vechea birocrație socialistă nu a putut să acapareze proprietatea de stat prin rețele politice, pentru că naționaliștii au ajuns la putere. De asemenea, tehnicienii din Cluj (de exemplu, foștii manageri de stat) nu au obținut poziții de putere care să le permită reproducerea politică a economiei locale, aceștia nebeneficiind de contracte preferențiale cu statul, dar antreprenoriatul lor a fost cel care a transformat în oportunitate protecționismul local. Rețelele care s-au format inițial aici nu au avut accente politice, ci mai degrabă au semănat cu ceea ce Szelenyi numea îmburghezire, o parte dintre antreprenorii de succes ai noii epoci având „rădăcini” în economia secundară din comunism, care a constituit o bună pregătire pentru noul capitalist clujean de după 1989.

Componenta principală

În figura 1 avem rețeaua cea mai importantă a oamenilor de afaceri clujeni, realizată prin prisma deținerii în comun a mai multor afaceri, firme. În plus, această figură prezintă componenta principală din Cluj-Napoca, mai exact o rețea sugestivă, compusă din 56 de actori și în care putem observa o împărțire în câteva sub-grupuri care sunt atașate grupului central prin una sau mai multe legături; mai precis, avem un grup central și câteva grupuri periferice care par să graviteze în jurul acestuia. Acești indivizi alcătuiesc o bună parte din capitaliștii apăruiți în post-comunism și modul în care s-a creat această rețea creionează o realitate aparte existentă în Cluj, în mediul de afaceri. În contrast, Brașov și Timișoara au aceste componente principale cu un număr mult mai redus de noduri și cu legături mai greu observabile, lucru care ne face să credem că există un alt mod de apariție a

capitalismului în aceste orașe. Componenta principală este un tablou sugestiv în ceea ce privește importanța actorilor din rețea deoarece conține indivizii care au cele mai multe legături, au un rol central în rețea și despre care credem că dețin cele mai multe tipuri de capital, nu doar pe cel financiar.

Există exemple care arată că la Cluj s-a pornit de la mici afaceri de familie, sau antreprenoriat privat mic (adesea cu rădăcini în economia informală comunistă).

Un exemplu elocvent îl constituie cazul oamenilor de afaceri Ovidiu Turcu și Horia Ciorcilă, care au avut inițial un magazin de închirieri de casete video, aflat în semi-legalitate; astfel au acumulat capitalul primar necesar investiției în una din firmele lor de cablu TV care a fuzionat apoi cu alte firme similare formând Astral Telecom. Succesul Astral Telecom a permis ca, în urma vinderii către UPC, să

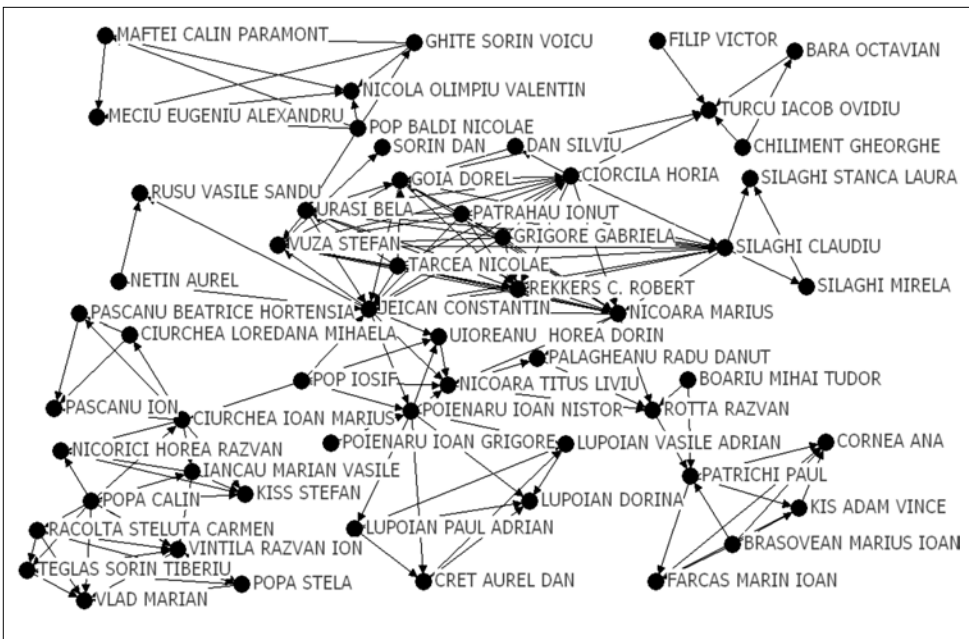

Figura 1. Componenta principală a rețelei din Cluj

Cu buline sunt reprezentate punctele de tăiere, acestea fiind nodurile în lipsa cărora subgrupurile nu ar mai aparține rețelei, nu ar mai fi conectate.

fie acumulat suficient capital financiar pentru ridicarea unei afaceri, începând cu 1993 în domeniul bancar. În alianță cu alți actori importanți, precum Nicoară, care a fost un manager-cheie în economia socialistă ca șef al Antreprizei de construcții, această afacere s-a transformat în tot ceea ce astăzi înseamnă grupul BT (Banca Transilvania).

Vom urmări evoluția oamenilor de afaceri Horia Ciorcilă, Dorel Goia și Ovidiu Turcu și putem aici să apelăm la Mizruchi (1996), care vorbea despre directoratele interconectate care apar în momentul în care o persoană afiliată unei organizații ocupă un loc și în conducerea (consiliul de administrație) al unei alte organizații, lucru evident și în cazul lui Ciorcilă.

Horia Ciorcilă este un personaj deosebit de puternic din punct de vedere financiar, al doilea milionar în dolari clujean după Ștefan Vuza, având afaceri în domeniul imobiliar și bancar, fiind printre altele acționar și președinte al Consiliului de Administrație BT și, mai mult, unul dintre membrii fondatori ai Băncii Transilvania. Omul de afaceri clujean este asociat cu Dorel Goia în firmele de construcții Omni-construct și Proficonstruct și în parteneriat cu Dorel Goia și cu Ovidiu Turcu în Lambda Impex, o companie de leasing imobiliar. Apoi cu Goia, Ciorcilă a inițiat și compania de distribuție KTD Service. Ba mai mult, este unul dintre membrii fondatori ai Astral Telecom.

Dorel Goia este un alt personaj important în mediul de afaceri clujean, cu o evoluție aparte.

Un fost profesor de istorie care a renunțat la catedră pentru a pătrunde în lumea afacerilor: în domeniul imobiliar și în industria alimentară, este deținător al pachetului majoritar de acțiuni la Tehnofrig. Putem adăuga că este acționar și la Banca Transilvania și, evident, este legat în rețeaua noastră de Ciorcilă, fiind și el unul din

membrii Grupului BT. În plus, Goia este unul din fondatorii Firmei Astral, a deținut o perioadă funcția de președinte la Rotary Parc, unul dintre cele mai influente cluburi ale oamenilor de afaceri din Cluj. Putem identifica apoi relația acestuia cu Vuza prin intermediul Tehnofrig Cluj-Napoca, societatea de la care a cumpărat-o, alături de Ciorcilă.

Acestor doi oameni de afaceri le poate fi adăugat Ovidiu Turcu, un individ pasionat de automobilism, lucru care se reflectă și în ocupațiile sale lucrative.

Ovidiu Turcu are firme în domeniul auto, imobiliar și industrie. A pornit afacerile în 1997 cu Service Automobile Turda SA și mai deține Astra auto (comerț cu mașini), Auto Venezia (dealer auto pentru Fiat și Alfa Romeo), Ro Trucks (comerț cu camioane Renault) și are acțiuni la Iatsa, companie ce produce subansambluri pentru Dacia Renault. La fel ca și alți oameni de afaceri din rețea, a intrat pe piața imobiliară prin Tempus Invest. Una din cele mai importante achiziții ale omului de afaceri este fabrica de carton Mucart din Cluj-Napoca, o fostă întreprindere socialistă. Pe lângă acestea, Turcu este acționar și la Tehnofrig, ACI sau Metal-Chimice, alături de Goia și Ciorcilă, cei trei deținând destul de multe afaceri în comun și fiind recunoscuți ca buni prieteni, motiv pentru care au fost numiți de presă „Tridentul”.

Putem afirma că în Cluj avem o alianță între actori economici cheie socialiști și actori care au acumulat pe piețele informale socialiste. Totuși, această teorie este insuficientă pentru a explica modul de formare a rețelei de oameni de afaceri clujeni.

Surse mass-media (*Adevărul*, 2002) atrag atenția asupra unor elemente ce pot fi asimilate capitalismului politic. Un exemplu este refuzul fostului primar clujean din prima perioadă de după comunism,

Gheorghe Funar, de a da publicității numele membrilor din partid care dețin unele firme despre care se știa că au făcut anumite afaceri cu Consiliul Local Cluj, care le-a facilitat câștigarea licitațiilor pentru anumite lucrări de interes public sau, eventual, preluarea lucrărilor fictive înaintea unei licitații.

Acesta este un argument insuficient pentru a spune clar că în perioada postsocialistă rețelele de oameni de afaceri din Cluj s-au format datorită capitalismului politic (sau reproducerii elitelor). Ba mai mult, pentru a lămuri cele spuse până acum, dacă urmărim un interviu cu Titus Nicoară, apare evident modul în care acești oameni și-au pus împreună resursele pentru a crește șansele de a avea succes în noul regim.

Titus Nicoară este președintele BT Leasing. La începutul anilor '90 și-a dat demisia din funcția de inginer de la Antrepriza de Construcții și a ales meseria de instructor auto. În 1992 a început primele afaceri în distribuție de electrocasnice și comerț de produse alimentare. În 1995, alături de alți 21 de acționari, deschide firma Leasing Transilvania, al cărei președinte este. Acești 21 de acționari sunt și membri fondatori ai Băncii Transilvania și după cum arată Nicoară, era vorba de o colaborare care se baza cel mai mult pe relații de afaceri și în mai mică măsură pe relații de prietenie, deși aceștia se cunoșteau încă din perioada comunistă, când o parte din ei aveau ca pasiune comună automobilismul și organizau raliuri. În 1996 intră pe postul de director adjunct în Compexit Trading, unde era director Răzvan Rotta, cel care urma să înființeze un important grup de afaceri, Rotary Parc. Aici rolul lui Titus Nicoară era mai degrabă unul tehnic, bazat pe cunoștințele dobândite în comunism. În 2002 firma sa de leasing este cumpărată în întregime de Banca Transilvania. Retrospectiv, pentru Nicoară punctele de cotitură în peisajul de afaceri clujean, între 1992 și 2008, îl constituie dispariția Băncii Dacia Felix și apariția

Băncii Transilvania, văzută ca un „motor de dezvoltare pentru Cluj”.

Aceste exemple arată un mod aparte de creare a rețelelor de oameni de afaceri clujeni care, datorită contextului local, au ales mai degrabă calea cooperării decât pe cea a competiției, pentru a-și spori șansele de reușită. Interesant este, de asemenea, faptul că la originea acestei rețele din Cluj se află în mod exclusiv capitalul financiar local dobândit din diferite sectoare economice (chiar și secundare). Teoria îmburghezirii la Cluj mai este susținută și de alte elemente din cadrul conceptual mare reprezentat de teoria circulației elitelor. Se pot observa în Cluj câțiva dintre factorii pe care Róna-Tas și Burocz îi consideră ca fiind determinanți pentru o circulație a elitelor. Astfel, avem: „înlocuiri” în noua structură de putere datorate retragerilor și lipsei de profesionalism a celor mai vechi, apar noi firme private (multe cu capital economic local), unele mari întreprinderi foste socialiste fiind actualmente foarte productive datorită preluării de către investitori privați (străini sau domestici, ca și în cazul Tehnofrig). Este vizibilă și înlocuirea vechilor elite manageriale cu altele noi, mai bine pregătite pentru a face față sistemului actual, ca și în cazurile lui Rekkers sau Pătrăhău, doi dintre managerii de top ai Băncii Transilvania, ambii fiind aduși de la ABN Amro de către Ciorcilă.

Concluzii și discuție

Îmburghezirea este un concept util pentru a explica situația din Cluj, dar trebuie redefinit și reinterpretat pentru a se plia pe contextul local concret. Astfel, au existat anumite condiții economice protecționiste care au făcut posibilă îmburghezirea, dar acești antreprenori locali nu sunt mici afaceriști rurali (ca și în Ungaria), ci indivizi educați, în general ingineri în diverse domenii, care au făcut astfel încât în post-comunism să își markețizeze capitalul cultural și, pentru a reuși să mobilizeze mai multe resurse care să le

crească șansele pe piața economică, au creat o rețea. Propunerea noastră este o redefinire a conceptului de îmburghezire care e văzut ca fiind mai aparte decât cazul Ungariei prezentat de Széleányi, aici antreprenorii locali reușind să își valorifice în post-comunism deprinderile și educația dobândite în perioada comunistă, prin marketizarea acestor cunoștințe, urmată de o rețea între ei pentru a face față cu succes mediului economic încă instabil, datorat tranziției spre capitalism. Pe de altă parte, capitalismul apărut în celelalte zone ale României intră mai degrabă sub incidența capitalismului politic și are o formă concurențială mult mai pronunțată decât cea pe care o intuim ca existând la Cluj, din primii ani după 1989. Explicația prin această teorie a îmburghezirii în context clujean constituie o opțiune personală, bazată pe datele disponibile, existând și alte teorii care puteau fi utilizate, un exemplu fiind teoria proprietății recombinate în viziunea lui Stark (1996).

În rețeaua conturată în figura 1, Banca Transilvania joacă un rol central, majoritatea personajelor din rețea fiind membri fondatori, făcând parte din consiliul de administrație sau având legături tangențiale cu această bancă. Este proiectul comun al unei bune părți din noii capitaliști clujeni, afacerea care îi leagă și ne ajută să înțelegem îmburghezirea aceasta locală, diferită de modelul maghiar prin modul de formare. Acest lucru ne face să credem că în construcția acestei rețele capitalul social de tip *bonding* este mai util ca explicație datorită asemănărilor, pe mai multe planuri, dintre acești indivizi, unele pasiuni comune din trecut (automobilismul), interese comune, vârste apropiate, prietenii dintre ei, uneori grade de rudenie etc. Putem totuși identifica și elemente de capital social de tip *bridging*, cum este și etnia, deși aceasta nu constituie un element suficient pentru a-i acorda acestui tip de capital social primat asupra celui de tip *bonding*. Economia locală a fost puternic influențată de acești oameni de afaceri, din care o mare parte s-au grupat în jurul Băncii Transilvania. Aceștia au cooptat și elemente politice (ca de exemplu pe Marius Nicoară,

fostul președinte al Consiliului Județean Cluj) spre a putea reduce incertitudinile și pentru a putea avansa, dar și pentru a rezista pe piață în condițiile unei concurențe tot mai mari, datorată apariției, în ultimii ani, a unor investitori străini puternici. Totuși se impune observația că aceștia fac parte din a doua rețea de oameni de afaceri clujeni, prima fiind constituită din membrii fondatori și acționari ai Băncii Dacia Felix, dintre care o bună parte se regăsesc și în cadrul rețelei noastre (un bun exemplu fiind Titus Nicoară).

Mai mult, legăturile dintre acești oameni au și alte paliere, prietenii dintre ei, diferitele grade de rudenie, deși sunt secundare la nivelul Clujului, unde interesele economice au primat în condițiile unui protecționism economic cu tentă naționalistă, care nu a permis apariția capitalismului în post-comunism la fel ca în alte țări est și central-europene, unde conceptul de capitalism politic definea cel mai bine situația reală. Cooperarea este un termen pentru a explica ce s-a întâmplat la Cluj în perioada post-comunistă, unde indivizii au fost nevoiți să facă față situației locale create de conducerea naționalistă, care a promovat politici diferite față de capitală, pe criterii etnice și s-au văzut obligați să coopereze în construirea unor afaceri, implicit a capitalismului. Această cooperare în mediul de afaceri este specifică Clujului. În Brașov⁶ și Timișoara⁷ aceste componente esențiale sunt mult mai reduse numeric, iar legăturile de familie mult mai importante, după cum reiese din datele noastre, astfel că apare ca fiind oarecum firesc ca rețelele să fie mai mici.

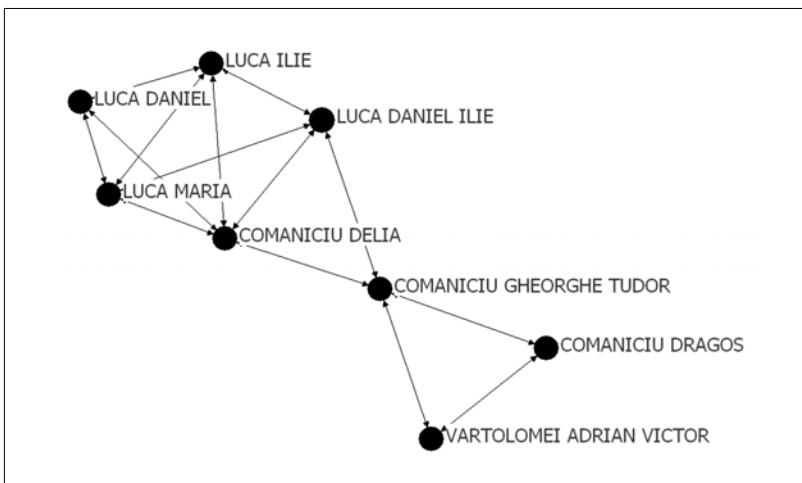
Diferențele față de cazul Ungariei se manifestă pe mai multe paliere. În timp ce în Ungaria putem vorbi de un spațiu rural mai degrabă ca și context de manifestare al îmburghezirii, în România orașul mare (Cluj-Napoca) favorizează acest lucru. Economia secundară se manifestă mai ales în domeniul agricol pentru cazul maghiar, în timp ce la Cluj își descoperă un bun suport în comerț, fapt sesizat și în cazul oamenilor de afaceri Turcu și Ciorcilă. În plus, întreprinzătorii clujeni și-au marketizat cunoștințele dobândite

în comunism pentru a crea rețele de succes. Asemănările cu cazul îmburghezirii din Ungaria pot fi sesizate în faptul că în primii ani de după comunism și la Cluj s-a pornit de la antreprenoriat mic privat, care s-a dezvoltat în perioada următoare și a creat oameni de afaceri cu un capital consistent. Totuși nu putem face abstracție de teoria capitalismului politic (reproducerea elitelor) care are influențe și la nivel local, după cum am putut vedea și în unele exemple, dar a cărei aplicabilitate este mai redusă în explicarea realității locale post-comuniste, fiind mai utilă pentru contextul general românesc.

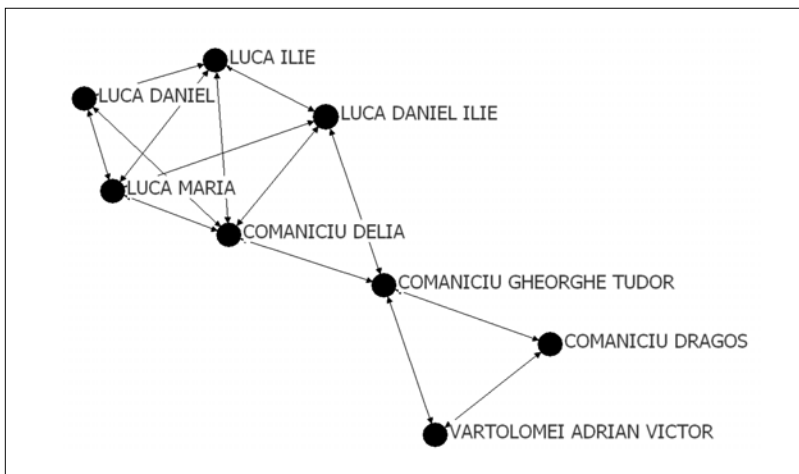
Europa Centrală și de Est a fost/este un spațiu ce oferă multe teme spre cercetare pentru științele sociale, datorită contextului aparte și a regimurilor totalitare care au făcut parte multă vreme din viața socială de aici. Imediat după căderea comunismului au apărut o serie de întrebări legate de modul în care se clădește noul regim, care este specificul lui, cum vor face față indivizii noilor realități sociale. Am încercat să conturăm mai sus câteva răspunsuri la aceste întrebări, atât prin prisma autorilor citați, cât și prin prisma experienței cotidiene. Teoriile apărute au scos la lumină mai multe realități, oferind imaginea unui capitalism diferit de cel „ideal”

occidental, bazat pe resorturi diferite ce evidențiază ingeniozitatea oamenilor din aceste locuri care, de exemplu, și-au folosit privilegiile din comunism pentru a putea deveni noi capitaliști, proprietari privați, indiferent că s-au bazat pe foste funcții publice, pe acel *know-how* managerial, sau și-au pus împreună resursele (educația, abilitățile) pentru a putea face față noii situații. Totodată este foarte interesant și modul în care s-a încercat să se sară peste anumiți pași în drumul spre capitalism, urmărindu-se „terapii de șoc”, import de capitaliști sau utilizarea resurselor locale prin îmburghezire și rețele care să producă capital. Toate acestea sunt strategii legate de contextul local și ne demonstrează importanța dobândirii unui sistem capitalist, democratic (cu toate minusurile sale), indiferent că vorbim de Ungaria, Polonia, România sau Cluj. În plus, putem arăta că avem aici o viziune duală, paradoxală asupra capitalismului: pe de o parte, tinde să devină din ce în ce mai larg răspândit, poate cândva universal, după cum observa Fukuyama (2001) în *Sfârșitul istoriei și ultimul om*, datorită globalizării, iar pe de altă parte, acest capitalism este diferit în fiecare zonă a globului din cauza contextului local care îl modelează și îi permite să existe.

Anexa 1. Componenta principală a rețelei din Brașov

Anexa 2. Componenta principală a rețelei din Timișoara

Note

1. Pentru susținerea, ajutorul acordat și corectarea textului țin să mulțumesc foarte mult lui Norbert Petrovici. De asemenea, sfaturile primite de la Rudolf Poledna și Anca Simionca au fost extrem de utile în finalizarea acestei lucrări. Neajunsurile studiului se datorează în exclusivitate autorului.

2. Vezi Anexa 1 și Anexa 2.

3. <http://www.borgdesign.ro/> consultat în data de 20.04.2009.

4. Analiza socială de rețea este un mod de a lega nivelele micro și macro ale teoriei sociologice, arătând că deși atât problemele micro legate de grupurile mici, cât și cele macro legate de teme precum difuziunea, coeziunea socială, mobilitatea socială și organizarea comunitară au fost intens studiate, a existat o lipsă de concentrare în cercetare asupra interacțiunii dintre acestea (Granovetter, 1973, *apud* Maddrell, 2008). Analiza socială de rețea are în vedere relațiile totale într-o manieră inductivă spre a identifica tiparele comportamentale și grupurile din straturile sociale care se corelează cu aceste tipare. Apoi sortează grupurile pertinente a posteriori și identifică constrângerile structurale concrete asupra comportamentului, în același timp identificând și constrângerile asupra structurii exercitate de interacțiunile de grup. (Degenne și Forse, 1999).

5. În teoria grafurilor, cu ajutorul căreia vom realiza analizele pe date, elementele constitutive

ale grafurilor sunt nodurile și liniile. *Nodurile* pot fi considerate ca fiind actorii sociali, iar *liniile* legăturile dintre acești actori sau, cum arăta Elouaer (2005), pentru o rețea corporată *nodurile* sunt departamentele de conducere individuale, iar liniile care le leagă sunt directorii care sunt membri în mai multe astfel de departamente. Elouaer (2005) introduce în analiza sociologică a rețelelor conceptul de *centralitate* care este folosit pentru a caracteriza importanța și rolul unor anumiți actori din rețea prin analizarea poziției lor în rețea. Centralitatea unui nod într-o rețea socială este foarte importantă, deoarece un actor cu rol central în rețea poate fi cel care mediază transmiterea informației dintr-o parte a rețelei în alta. Componentele unui graf sunt sub-grafuri conectate în interiorul lor, dar care nu sunt conectate cu alte sub-grafuri. Dacă un graf conține mai multe sub-grafuri izolate, acestea sunt componente, iar pentru noi cele mai interesante componente sunt acelea care despart rețeaua în părți diferite, fiecare astfel de parte având mai mulți actori între care există legături. Pentru a afla care este componenta principală vom folosi *punctele de tăiere*, adică acele puncte (actori) care, dacă ar fi extrase din rețea structura ar fi divizată în părți neconectate, deci vorbim aici despre actori cu un rol esențial în cadrul rețelei care pot fi intermediari între grupuri care, fără intervenția lor, nu ar fi conectate. (Hanneman și Riddle, 2005).

6. Vezi Anexa 1.

7. Vezi Anexa 2.

Bibliografie

- Aguilera, R., Jackson, G. (2003) The cross-national diversity of corporate governance: Dimensions and determinants. In *Academy of Management Review*, 28, 3, 447-465.
- Böröcz, J., Róna-Tas, A. (1995) Small leap forward: Emergence of new economic elites. In *Theory and Society*. 24, Issue 5, Special issue on circulation vs. reproduction of elites during the postcommunist transformation of Eastern Europe (Oct. 1995), 751-781.
- Chirileasa, A. (2008) Robert Rekkers și Ionuț Pătrăhău au ajuns la 1% din Banca Transilvania. *Ziarul Financiar*, din 7 mai.
- Culic, I. (2006) From amateur revolutionaires to professional politicians: The transformation of the Romanian political elite, 1990-2004. In *International Journal of Sociology*. 36, 1, Spring 2006, 70-93.
- Csire, A. (1998) Embourgeoisement theories and debates. In *Review of Sociology: Special Number*, Budapest.
- Degenne, A., Forse, M. (1999) *Introducing Social Networks*, Londra: Sage.
- Elouaer, S. (2006) *Boardroom Networks among French Companies*, 1996 and 2005.
- Eyal, G., Szelényi, I., Townsley, E. (2001) – *Noua elită conducătoare din Europa de Est*, București: Editura Omega.
- Franses, P.H., Non, M. (2007) *Interlocking Boards and Firm Performance: Evidence from a New Panel Database*. Tinbergen Institute.
- Fukuyama, F. (2001) *Sfârșitul Istoriei și Ultimul Om*. București: Editura Paideia.
- Granovetter, M. (1985) Economic action and social structure: The problem of embeddedness. In *The American Journal of Sociology*. 91, 3, (Nov. 1985), 481-510.
- Granovetter, M. (2005) Business groups and social organization. In Smelser (Ed), *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton University Press.
- Hanneman, R.A., Riddle M. (2005) *Introduction to Social Network Methods*. Riverside, CA: University of California, Riverside.
- King, P.L., Szelényi, I. (2005) Post-communist economic systems. In R. Swedberg, N. Smelser (Ed.), *Handbook of Economic Sociology*. Princeton University Press, 205-229.
- King, P.L., Sznajder, A. (2006) The state-led transition to liberal capitalism. In *American Journal of Sociology*. 12, 3, 751-801.
- Knippter, G., Granovetter, M., Block, F., Biggart, N., Beamish, T., Hsing, Y., Hart, G., Arrighi, G., Mendell, M., Hall, J., Burawoy, M., Vogel, S., O'Riain, S. (2004) Polanyi Symposium: A conversation on embeddedness. In *Socio-economic review*. 2, 109-135.
- Kovács I, Szelényi S, Szelényi, I. (1995) The making of the Hungarian postcommunist elite: Circulation in politics, reproduction in the economy. In *Theory and Society*. 24, Issue 5, Special issue on circulation vs. reproduction of elites during the postcommunist transformation of Eastern Europe (Oct., 1995), 697-722.
- Kovács, I. (1998) Postsocialism and embourgeoisement. In *Review of Sociology: Special Number*, Budapest.
- Leitner, H., Peck, J., Sheppard, E.S. (editori) (2007) *Contesting Neoliberalism. Urban Frontiers*, New York, Londra: The Guilford Press.
- Maddrell, J. (2008) *Role of Ties in Knowledge Networks*, Old Dominion.
- Mizruchi, M. (1996) What do interlocks do? An analysis, critique, and assessment of research on interlocking directorates. In *Annual Reviews Sociology*, 271-298.
- Pădurean, C. (2007) Tridentul controlează Clujul. *România Liberă*, 21 mai.
- Pasti, V. (2006) *Mărire și decădere a capitaliștilor români*, 71-89.
- Petrovici, N. (2006) *Relații de putere în cadrul elitei politice românești la sfârșitul anilor '80 și începutul anilor '90*, 1-37.
- Putnam, R. (2004) *Bowling Together*. Organization for economic cooperation and development. *The OECD Observer*, 242.
- Restea, K., Mănăstire, S. (2007) Mogulii imobiliari ai Clujului I. *Ziua de Cluj*, 28 noiembrie.
- Restea, K., Mănăstire, S. (2007) Mogulii imobiliari ai Clujului II. *Ziua de Cluj*, 29 noiembrie.
- Restea, K., Mănăstire, S. (2007) Mogulii imobiliari ai Clujului III. *Ziua de Cluj*, 30 noiembrie.
- Róna-Tas, A. (1994) The first shall be last? Entrepreneurship and communist cadres in the transition from socialism. In *American*

- Journal of Sociology*. 100, Issue 1, (Jul. 1994), 40-69.
- Róna-Tas, A. (1998) *Path-Dependence and Capital Theory : Sociology of the Post-Communist Economic Transformation*.
- Staniszkiś, J. (1999) *Post-Communism. The Emerging Enigma*. Varşovia : Osrodek Wydawniczo-Poligraficzny, 28-66, 99-144.
- Stark, D. (1996) Recombinant property in East European capitalism. In *American Journal of Sociology*. 101, Issue 4, (Jan. 1996), 993-1027.
- Szalai, E. (1999) System change and the conversion of power in Hungary. In *Szociológiai Szemle*, 1.
- Szelényi I, Szelényi, S. (1995) Circulation or reproduction of elites during the postcommunist transformation of Eastern Europe : Introduction. In *Theory and Society*, 24, Issue 5, Special issue on circulation vs. reproduction of elites during the postcommunist transformation of Eastern Europe (Oct., 1995), 615-638.
- Wasserman, S., Faust, K. (1994) *Social Network Analysis*. Cambridge University Press.
- Wilk, E., Zota, A. (2005) Milionari – Nouă dintre cei mai bogați români sunt braşoveni. *Transilvania Express*, din 17 noiembrie.
- Funar amână demascarea politicianilor locali afacerişti. *Adevărul*, 15 ianuarie, 2002.
- Clujeni în vârful piramidei. *Clujeanul*, 8 mai, 2006.
- Milionarii banatului. *Bănăţeanul*, 18 noiembrie, 2005.

Primit la redacție : mai 2009